

УДК 7.071:7.02:(477):(450.341)"2022"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-14>

Світлана ДОЛЕСКО,

orcid.org/0000-0001-6702-5606

докторка філософії з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації,
доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
директорка
Центру української культури та мистецтва
(Київ, Україна) *svitlana@dolesko.com*

Ольга КОПІЄВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-4537-4888

докторка культурології, професорка,
професорка кафедри артменеджменту та івент-технологій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *okopievska@gmail.com*

ПРОЄКТ ПАВЛА МАКОВА «ФОНТАН ВИСНАЖЕННЯ. ВИСОКА ВОДА»

У 2022 р. участь України в найбільшій міжнародній події з презентації тенденцій сучасного мистецтва – Венеційській бієнале – цілковито була підпорядкована місії інформування учасників та глядачів про війну, з якою віч-на-віч у XXI столітті опинилась незалежна європейська держава. Інсталяція одного з найвідоміших художників сучасності, Павла Макова стала не лише символом ситуації, що склалася, а і являє собою «ровесницю» України, оскільки проєкт було започатковано ще в 1994 р. Вибір постаті всесвітньо визнаного художника-представника української Нової хвилі став стратегічним кроком національної культурної дипломатії – художник не тільки є одним із найдорожчих митців сучасності, а й вирізняється активною громадянською позицією, яку він висловив на міжнародній арені проєктом «Фонтан виснаження. Висока вода» (1994–2024). **Мета статті** полягає в описі інсталяції Павла Макова «Фонтан виснаження. Висока вода» як одного зі способів презентації України під час 59-ї Венеційської бієнале у 2022 р. **Узагальнені результати.** Описано концепцію участі української делегації під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України, об'єднаної темою міждисциплінарної програми «Деколонізацію мистецтва. За межами очевидного». Аргументовано вибір артпроєкта Павла Макова «Фонтан виснаження. Висока вода» як універсального артоб'єкта, що зростає разом із незалежністю України, і на кожному з її етапів зазнавав трансформації, з застосуванням художником різних візуальних практик. Наголошено, що на момент початку повномасштабного військового вторгнення, коли не лише Україна, а й увесь світ опинились на порозі виснаження своїх традиційних устоїв, він знову набув актуальності як універсальна метафорична система образів і цінностей.

Ключові слова: Національний павільйон України, Венеційська бієнале, інсталяція, проєкт, артоб'єкт, аукціон, російсько-українська війна.

Svitlana DOLESKO,

orcid.org/0000-0001-6702-5606

PhD of Fine art, Decorative Art, Restoration,
Associate Professor at the Department of Art Expertise
National Academy of Culture and Arts Management
Director Center of Ukrainian Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *svitlana@dolesko.com*

Olha KOPIEVSKA,

orcid.org/0000-0002-4537-4888

Doctor of Cultural Studies, Professor,
Professor at the Department of Art Management and Event Technologies
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) *okopievska@gmail.com*

PAVLO MAKOV'S PROJECT "FOUNTAIN OF EXHAUSTION. HIGH WATER"

In 2022, Ukraine's participation in the Venice Biennale, the largest international contemporary art event, was dedicated to informing attendees and viewers about the war faced by an independent European state in the twenty-first century. The installation of one of today's most renowned artists, Pavlo Makov, became not only a symbol of the current situation,

but also is Ukraine's «peer», as the project was launched in 1994. Selecting this globally recognized artist from Ukraine's New Wave was a strategic step of national cultural diplomacy – the artist is not only one of the most expensive artists of our time, but also stands out for his active civic position, which he expressed on the international stage through his project «Fountain of Exhaustion. High Water» (1994–2024). **The purpose of the article** is to describe Pavlo Makov's «Fountain of Exhaustion. High Water» as one of the ways to present Ukraine at the 59th Venice Biennale in 2022. **Summary of the results.** The article outlines the concept of the Ukrainian delegation's participation under the auspices of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, united by a theme of the interdisciplinary program «Decolonizing Art. Beyond the Obvious», highlighting the role and significance of art institutions in promoting the Ukrainian art at the global level. The article substantiates selection of Pavlo Makov's art project «Fountain of Exhaustion. High Water» as a universal art object that grew along with Ukraine's independence, undergoing transformations at each its stage, through various visual practices employed by the artist. It emphasizes that, as the full-scale military invasion began – when both Ukraine and the whole world found themselves on the brink of exhausting their established values – the project resurfaced as a universal metaphorical system of images and values.

Key words: National Pavilion of Ukraine, Biennale Of Venice, installation, project, art object, auction, russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Українське мистецтво із початком російсько-української війни отримало унікальний шанс для виходу на міжнародний артриннок як колекційно привабливе і як інноваційна дипломатична «зброя». Різноманітні персональні та колективні проекти, де українцям від 24 лютого 2022 р. забезпечувались пільгові умови та високий рівень лояльності, стали можливістю для представлення творів сучасного й класичного мистецтва. Рефлексія на тему війни за ці роки стала провідною та резонансною – її пік можна було спостерігати під час 59-ї Венеційської бієнале, адже участь української делегації припала на перше півріччя повномасштабного вторгнення, коли шквал переживань був дуже сильним. Головним акцентом національного павільйону України став проєкт Павла Макова – інсталяція «Фонтан виснаження. Висока вода».

Павло Маков – всесвітньо відомий представник української Нової хвилі, художник-графік та педагог – мешканець Харкова. У цьому місті, яке щоденно потерпає від ворожих обстрілів, художник натепер живе й працює. Його роботи перебувають в музейних колекціях багатьох країн світу (Великої Британії, Італії, США, Японії та ін.), а виставки неодмінно мають популярність, незалежно від місця проведення. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2018), (Маков Павло, 2022), є членом Королівського товариства живописців та графіків Великої Британії. членом-кореспондентом Академії мистецтв України.

«Фонтан виснаження», започаткований Павлом Маковим 30 років тому, фактично ровесник Незалежної України. Його трансформації протягом цього періоду відображають мистецькі тенденції з 1990-х рр. й до наших днів. Тож, цілком символічним вбачається вибір саме його для представлення України у 2022 р. на Венеційській бієнале. Необхідно розглянути інсталяцію Павла Макова саме

в цьому ракурсі, в контексті загальної концепції національного павільйону України.

Аналіз досліджень. Найбільш інформативним щодо характеристики цього проєкту є каталог, цілковито йому присвячений та виданий спеціально для представлення на 59-й Венеційській бієнале. Редакторка культури британської корпорації «ВВС» К. Раззал після інтерв'ювання Павла Макова та Марії Ланько (одна з кураторок від України), акцентувала на тому, що в часи війни вони вже не представляють мистецтво як індивідуальні особи – вони є послами культури (Razzall, 2022).

Попри те, що в онлайн-просторі існує велика кількість публікацій (переважно, публіцистичного напрямку) про проєкт Павла Макова «Фонтан виснаження. Висока вода», у наукових джерелах він згаданий лише опосередковано, оскільки не існує жодної праці, присвяченої цьому проєкту. У статті Д. Петренка, в якій розглянуто вітчизняне мистецтво інсталяції, в контексті розвитку світової візуальної культури, що почала стрімко розвиватись з другої половини ХХ ст., акцентовано на творчості Павла Макова як провідного напрямку інсталяційного мистецтва сучасної України: «Проекти Макова балансують на межі між культурою сенсу та культурою присутності, наповнюючи його інсталяційні проекти глибоким культурним і політичним змістом» (Petrenko, 2022: 16).

М. Протас (Протас, 2022) та Л. Мельничук (Мельничук, 2023) у працях, присвячених актуальності деколонізації українського мистецтва в часи російсько-української війни та значення мистецьких акцій, виставок й ін., проведених українцями за кордоном, акцентували зокрема й на проєкті «Фонтан виснаження. Висока вода». О. Бабкіна та М. Бабкіна розглянули історію створення та проаналізували концепцію «Фонтану виснаження», який «...став символом виснаження у світі на всіх рівнях (ресурсному, фізичному, психологічному, матеріальному), а також творчим, моральним і

фізичним вигоранням. В умовах війни метафора... отримала фізичне значення, оскільки люди відчувають переживання, страх, отримують фізичні та моральні травми...» (Бабкіна, 2023: 83).

Ш. Шей у праці «Між Києвом і Венецією – когнітивна війна і Венеційська бієнале», досліджуючи цю найавторитетнішу міжнародну виставку як своєрідний театр когнітивної війни між росією та Україною, виокремлює інсталяцію Павла Макова. Вчений зауважив, що натепер невідомо, яким буде фінал цієї війни, проте під час 59-ї Венеційської бієнале цілком очевидно, яка зі сторін перемагає на фронті мистецтва і культури (Shay, 2022). Тож **мета статті** – проаналізувати проєкт Павла Макова «Фонтан виснаження. Висока вода» як один зі способів презентації України під час Венеційської бієнале у 2022 р.

Виклад основного матеріалу. У період, коли увага всього світу була прикута до України, провідні державні й приватні інституції об'єдналися для розробки концепції, її візуалізації та кураторського супроводу в межах національного павільйону України під час 59-ї Венеційської бієнале. Українську делегацію підтримало Міністерство культури та інформаційної політики. Катерина Чуєва, Уповноважена від Міністерства (Комісар павільйону), заступниця Міністра з питань європейської інтеграції, презентуючи Україну, наголосила: «Важливість нашої присутності та презентації тут і зараз, на цій бієнале, неможливо переоцінити. Немає нічого важливішого для нації, ніж її голос у світі. Культура та мистецтво роблять цей голос зрозумілим та достатньо гучним для спілкування та розуміння» (МКІП, 2022). Кураторську місію виконали фундаторки галереї «The Naked Room» Лізавета Герман і Марія Ланько та Борис Філоненко, арткритик й головний редактор IST Publishing, у співпраці з Українським інститутом. До організації павільйону долучився Ілля Заболотний, керівник Українського мистецького фонду екстреної допомоги.

Українське мистецтво експонувалось із 23 квітня до 27 листопада, де щомісяця в роботах художників демонструвались реалії війни. Темою міждисциплінарної програми національного павільйону України було обрано «Деколонізацію мистецтва. За межами очевидного». Її було реалізовано серією дискусій, зустрічей та публічних виступів, де акцентом стало привернення уваги мистецької спільноти до деколоніального погляду на Україну та простір Східної Європи як резонанс на дії держави-агресора, а також, на трансформації міжнародного культурного життя в ці часи. Серед подій, у квітні проведено дискусію

«Як війна росії проти України змінила світ [мистецтва]; у вересні – дискусія «Чи може мистецтво виправити зруйнований світ». Серед учасників останньої: Тетяна Філевська (креативна директорка Українського інституту, м. Київ, Україна), Юрріаан Кооіман (директор CULTURESCAPES, м. Базель, Швейцарія), Марія Іссерліс, кураторка Альбертінуму та співзасновниця A:D:, м. Дрезден, Німеччина) (Публічна програма, 2022).

Основою павільйону став проєкт авторства Павла Макова «Фонтан виснаження. Висока вода» (Рис. 1). Було презентовано й виставку «Piazza Ucraina», куди увійшли роботи вітчизняних митців, створених ними вже в умовах війни. Під час попереднього перегляду павільйон відвідали численні іноземні делегації, серед яких норвезька на чолі з королевою Норвегії Соною (Як пройшло відкриття, б.д.). На пресконференції 20 квітня 2022 р. Павло Маков поділився з її учасниками історією появи проєкту. Він описав момент приходу ідеї як важкий для країни час, коли вона перелаштовувалась з імперських рейок на незалежний лад у 1994/1995 роках (Калита, 2022). Це був складний період переходу України від існування у складі імперії до незалежності. Митець вирішив зафіксувати міську ментальність тогочасного Харкова, який, як і вся пострадянська країна, перебував у пошуку свого «місця під сонцем», проте не маючи ще сильної жаги до змін.

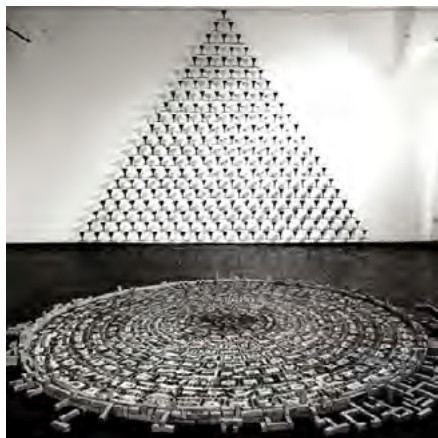
Рис. 1. П. Маков на тлі свого проєкту «Фонтан виснаження. Висока вода», 2024

Поштовхом до реалізації ідеї стала екологічна катастрофа, що трапилась на головній насосній станції Диканівських очисних споруд м. Харкова у 1995 р., коли у місті зникла вода: «Коли немає в крані води — це означає, що немає сили волі, немає життєвої сили в суспільстві, тож для мене «Виснаження» є насамперед виснаженням суспільства, життєвості та сили волі для того, щоб продовжувати» (Калита, 2022).

З часом у Павла Макова інтерес до свого дітища почав дещо згасати, оскільки українське суспільство почало стрімко мінятися. Він вже не міг

дозволити собі розвивати тему дефіциту життєдайної енергії в суспільстві. Адже перед митцем постала нова країна, сповнена надій. Йшли роки, і стало очевидно, що суспільні проблеми нікуди не ділись – у 2009–2010 рр. знову виникла потреба пропустити їх через «Фонтан виснаження», коли після світової економічної кризи людство знову опинилось на порозі глобального виснаження. В Україні на той час, як зауважив художник, вкотре актуалізувалась нездатність виборювати принципи демократії. Натомість першочерговим було прагнення зберегти комфорт буденності. Після отримання Павлом Маковим запрошення до участі в національному відборі до участі в 59-ї Венеційській бієнале, було ухвалено рішення привезти до Венеції саме проєкт «Фонтан виснаження. Висока вода», оскільки він є своєрідним філософським трактатом, який мовою метафори розповідає про новітню історію України та цілковито резонує з ситуацією у світі. Художник під час пресконференції поділився своїми міркуваннями: «За будь-якою війною стоїть культурний конфлікт. У нашому випадку він відбувається вже сотні років. Українська культура багаторазово знищувалася росією, особливо у XX столітті... російська та українська культура абсолютно різні: одна побудована на благоговінні до влади та вищості, а друга на пошані до свободи й незалежності. Саме з цим ми стикаємось і зараз» (Калита, 2022).

Інсталяція «Фонтан виснаження. Висока вода» (Рис. 2) сформована з більш ніж 20 рядів мідних лійок, вмонтованих у стіну, крізь які, немов у фонтані, спадає вода. Тож, разом з інсталяцією, експонувались і деякі ранні твори Павла Макова, фотоматеріали, ескізи та інші архівні документи, переглядаючи яких можна було сформувати уявлення про еволюцію цього артоб'єкту (Україна на 59-й Венеційській бієнале, 2022).

Рис. 2. П. Маков «Фонтан виснаження. Висока вода». 59-а Венеційська бієнале, м. Венеція (Італія), 2024

Загалом, над проєктом Павло Маков працює в різних формах. Спершу було створено велику кількість малюнків-ескізів (Рис. 3), офортів, пробних моделей та навіть книг. Ще у 1994 р. він вигадав образ воронки з двома лійками, які зтягують воду, але при цьому залишаються пустою. Цей образ виник не просто так: так він описав місце впадання р. Лопань в р. Харків. За задумом художника, «Фонтан виснаження» мав бути вписаний у міський ландшафт, однак цього не сталося, і проєкт почав жити своїм життям. З часом фонтан став динамічним артоб'єктом, у якому нашаровувались різні етапи зростання Павла Макова як митця, який постійно розширює спектр своїх художніх практик. Один з ескізів «Фонтан і дамба» із серії «Історія великої Повені» (1996), виконаний у техніці офорт був опублікований у книзі «UTOPIA – хроніки 1992–2005» та проданий на аукціоні Goldens у 2017 році. Загалом роботи митця мають попит на сучасному артринку і про це свідчить наявність його робіт на таких українських аукціонах як Goldens (2011, 2012, 2015–2019, 2021, 2022, 2024), «Дукат» (2017) та на міжнародних – Sotheby's (Великобританія, 2009, 2012–2014, 2022), Phillips (2013, 2014), Bruun Rasmussen Auktioner (Нідерланди, 2018, 2022), Lot-Art (США, 2022) та ін. І, якщо на українському артринку естимейт в межах \$ 1 000–1 500, то на міжнародному аукціоні Phillips – £ 8 000–12 000 (ціна продажу становила £ 8 750). На аукціоні Sotheby's у 2022 році ескіз «Фонтан і ластівки» було продано в межах програми «Продаж творів мистецтва на користь Міжнародного комітету порятунку для підтримки сімей, які постраждали від кризи в Україні» (13–19.05.2022). У листопаді 2022 року на аукціоні Adams Amsterdam Auctions (Нідерланди) було продано ще 2 ескізи «Фонтану виснаження».

Рис. 3. Один з ескізів «Фонтану виснаження», 1995

У 2010-х рр. одна з версій артоб'єкту була придбана Фондом Віктора Пінчука й неодноразово експонувалась в «PinchukArtCentre» в Києві, а у 2017 р. у Львові, в Національному музеї у Львові

імені Андрея Шептицького. Цей артоб'єкт можна вважати цілковито позачасовим, оскільки автор розвивав його в країні, де за кілька десятиліть відбулась радикальна зміна народного світогляду, виховалось кілька поколінь українців, відкритих до сприйняття глобальних соціально-економічних і мистецьких практик.

Війна дала усвідомлення того, що настав час зробити публічним діалог Павла Макова зі своїм проєктом: за кілька десятиліть він трансформувався в проєкт міжнародного рівня, оскільки митець увійшов до числа учасників глобального артринку. Завершений його варіант вперше було продемонстровано саме під час 59-ї Венеційської бієнале – тоді у ньому вперше заструменіла вода. Перебуваючи в центрі концепції національного павільйону України, «Фонтан виснаження. Висока вода» став символом спустошення «...на екологічному, політичному та культурному рівнях і відповідав на ритми води у каналах і лагуні Венеції, міста, яке йде під воду і оприявнює перебіг нового кліматичного режиму. Водночас війна повернула цю роботу в локальний вимір, до зв'язку з Харковом, виснаженим щоденними обстрілами російських ракет...» (Павло Маков, 2022). «Фонтан виснаження. Висока вода» заявив про себе у Венеції як емпатичний мистецький організм, який тонко відчуває цілковиту втому людства в наші дні, де війна руйнує все те, що здавалось надмічним. Тут і персональні історії виснаження, і роздуми про обмеженість ресурсів на початку XXI століття, на прикладі елементу артоб'єкта – води.

Марія Ланько й Лізавета Герман аргументували вибір проєкту Павла Макова, зауваживши, що він є не лише одним із найвидатніших художників з України, а в контексті сучасного мистецтва, він «...не зупиняє розвиток творчої практики, експериментує, не боїться повертатися до своїх старих, але досі актуальних робіт. Мистецтво Макова політичне, але не прямолінійне. Тому закономірно, що інтерес до «Фонтану виснаження» з часу представлення його на 59-й Венеційській бієнале неухильно зростає. У 2024 р. проєкт, який і надалі проходить трансформацію, було експоновано в Австрії, в музейному кварталі Відня. За рік перед тим побачити його мали можливість кияни в Музеї Ханенків. Проте найгучніше з часів Венеційської бієнале про проєкт було заявлено у 2024 р. у харківському Центрі сучасного мистецтва «ЄрмиловЦентр» на персональній виставці довоєнних і воєнних робіт Павла Макова з його

збірки, фондів Музею сучасного українського мистецтва Корсаків і колекції Павла Мартинова (Рис. 4). Виставку організовано зусиллями галереї сучасного мистецтва «The Naked Room» і Центру сучасного мистецтва «ЄрмиловЦентр», за сприяння Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Павло Маков, 2022).

Рис. 4. Фрагмент експозиції виставки «Павло Маков. Фонтан виснаження 1994–2024». Центр сучасного мистецтва «ЄрмиловЦентр», м. Харків (2024)

Борис Філоненко, коментуючи виставку, описав нинішній період розвитку артоб'єкту: «Фонтан супроводжує й сьогоднішні практики Макова: лейки-воронки постійно з'являються у серії-розвитку, що має умовну об'єднуючу назву «Абра-кадабра» (2019 – триває)...» (Філоненко, б.д.). А сам автор у серпні 2024 р. в інтерв'ю Тетяні Леоновій поділився: «У нас немає часу на виснаження. Маємо далі гребти, бо якщо не гребти – нас не буде. Це війна екзистенційного характеру. Це ж не питання: буде така територія чи така, краще житимемо чи гірше. Це питання: ми житимемо взагалі чи не будемо жити» (Леонова, 2024).

Висновки. Павло Маков і його проєкт «Фонтан виснаження. Висока вода», започаткований у 1994 р. та експонований у 2022 р. під час 59-ї Венеційської бієнале, метафорично показали шлях України від радянської доби до часів військового конфлікту з росією, який викликав кризові тенденції на глобальному рівні. Тож, лінія виснаження та пошук сил рухатись далі, уособлені у застосуванні водної стихії, будуть цілком актуальними й надалі, як і сам проєкт. При цьому, концепція «Фонтану виснаження» працює незалежно від того, чи його представляють в Україні, чи за кордоном, оскільки алгоритм існування будь-якого суспільства з його хвилями підйомів та падінь є універсальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Petrenko D. Installation art in theukrainian visual culture of the beginning of the XXI century. *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, 2022. № 66. С. 16–22.
2. Razzall K. Venice Biennale: Ukrainian art exhibition opens in shadow of war. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-61186014> (18.09.2024).
3. Shay Sh. Between Kiev And Venice-The Cognitive Warfare And The Biennale Of Venice. *Security Science Journal*, 2022, № 3.2. С. 101–117.
4. Бабкіна О., Бабкіна М. Ілюстрація як засіб графічного відображення психоемоційного стану людини та впливу на емоційне виховання особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2023. № 67. Т. 1. С. 80–88.
5. Калита Н., Попович Н. Конспект: як пройшла пресконференція українського павільйону на 59-й Венеційській бієнале. *Your Art*. URL: <https://supportyourart.com/specialprojects/konspekt-yak-projshla-prezentacziya-ukrayinskogo-paviljONU-na-59-ij-veneczijskij-biyenale/> (дата звернення: 18.09.2024).
6. Леонова Т. «Європейці не розуміють, що вони разом із нами втрачають частку своєї культури», – художник Павло Маков. *Медіагрупа Накупило*. URL: <https://nakupilo.ua/teksty/pavlo-makov-pro-mystetstvo-volonterstvo-i-viinu/> (дата звернення: 16.09.2024).
7. Маков Павло. *Митець. Сучасне мистецтво України*. URL: <https://mitec.ua/category/artists/makov-pavel/> (дата звернення: 18.09.2024).
8. Мельничук Л. Ю. Деколонізація українського мистецтва та культурна дипломатія. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2023. № 6. С. 54–64.
9. МКІП: Рішучість та сила як головні якості України на 59-й Міжнародній художній виставці La Biennale di Venezia. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-rishuchist-ta-sila-yak-golovni-yakosti-ukrayini-na-59-j-mizhnarodnij-hudozhnij-vistavci-la-biennale-di-venezia> (дата звернення: 18.09.2024).
10. Павло Маков. Фонтан виснаження 1994–2024. *ЄрміловЦентр*. URL: <https://yermilovcentre.org/announcements/271/> (дата звернення: 18.09.2024).
11. Протас М. Деколоніальний дискурс та global public art в українських реаліях. *Сучасне мистецтво*, 2022. № 18. С. 43–64.
12. Публічна програма Українського павільйону на 59-й міжнародній мистецькій виставці Венеційській бієнале: Деколонізація мистецтва. За межами очевидного. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/news/ukrainian-pavilion-at-la-biennale-di-venezia/> (дата звернення: 18.09.2024).
13. Україна на 59-й Венеційській бієнале. *Антиквар*. URL: <https://antikvar.ua/ukrayina-59-venetsijskij-biyenale/> (дата звернення: 17.09.2024).
14. Філоненко Б. У «ЄрміловЦентрі» відкривається виставка «Павло Маков. Фонтан виснаження 1994–2024». *Митець*. <https://mitec.ua/u-yermilovvczentriv-vidkryvayetsya-vystavka-pavlo-makov-fontan-vysnazhennya-1994-2024/> (дата звернення: 20.09.2024).
15. Фонтан виснаження 1994–2024. *Маков Павло*. URL: <https://www.makov.com.ua/ua/events/fountain-exhaustion-1994-2024> (дата звернення: 18.09.2024).
16. Як пройшло відкриття українського павільйону на 59-му Венеційському бієнале. *Elle*. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/yak-proyshlo-vidkrittya-ukrainskogo-pavlyonu-na-59-omu-venecyskomu-bnale/> (дата звернення: 17.09.2024).

REFERENCES

1. Petrenko, D. (2022). Installation art in theukrainian visual culture of the beginning of the XXI century. *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, (66), 16–22 [in English].
2. Razzall, K. (2022) Venice Biennale: Ukrainian art exhibition opens in shadow of war. *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-61186014> [in English].
3. Shay, Sh. (2022). Between Kiev And Venice-The Cognitive Warfare And The Biennale Of Venice. *Security Science Journal*, (3.2), 101–117 [in English].
4. Babkina, O. & Babkina, M. (2023). Iliustratsiia yak zasib hrafichnoho vidobrazhennia psykhoemotsiinoho stanu liudyny ta vplyvu na emotsiine vykhovannia osobystosti [Illustration as a means of graphic representation of the psycho-emotional state of a person and the impact on the emotional education of the individual]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*, 67(1), 80–88 [in Ukrainian].
5. Kalyta, N. & Popovych, N. (2022). Konspekt: yak proishla preskonferentsiia ukrainskoho pavilionu na 59-y Venetsiiskii biennale [Synopsis: how the press conference of the Ukrainian pavilion at the 59th Venice Biennale was held]. *Your Art*. Retrieved from <https://supportyourart.com/specialprojects/konspekt-yak-projshla-prezentacziya-ukrayinskogo-paviljONU-na-59-ij-veneczijskij-biyenale/> [in Ukrainian].
6. Leonova, T. (2024). «Yevropeitsi ne rozumiut, shcho vony razom iz namy vtrachaiut chastku svoiei kultury», – khudozhnyk Pavlo Makov [«Europeans do not understand that they are losing a part of their culture along with us» – artist Pavel Makov]. *Mediagrupa Nakupilo*. Retrieved from <https://nakupilo.ua/teksty/pavlo-makov-pro-mystetstvo-volonterstvo-i-viinu/> [in Ukrainian].
7. Makov Pavlo [Makov Pavlo]. *Mitiets*. Retrieved from <https://mitec.ua/category/artists/makov-pavel/> [in Ukrainian].
8. Melnychuk, L. Yu. (2023). Dekolonizatsiia ukrainskoho mystetstva ta kulturna dyplomatiia [Decolonization of Ukrainian Art and Cultural Diplomacy]. *Ukrainskyi mystetstvoznachnyi dyskurs*, (6), 54–64 [in Ukrainian].
9. МКІП: Rishuchist ta syla yak holovni yakosti Ukrainy na 59-y Mizhnarodnii khudozhnii vystavtsi La Biennale di Venezia [Ministry of Culture and Information Policy: Determination and strength as the main qualities of Ukraine at the 59th

International Art Exhibition La Biennale di Venezia] (2022). *Uriadovyi portal*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-rishuchist-ta-sila-yak-golovni-yakosti-ukrayini-na-59-j-mizhnarodnij-hudozhnij-vistavci-la-biennale-di-venezia> [in Ukrainian].

10. Pavlo Makov. Fontan vysnazhennia 1994–2024 [Pavlo Makov. Fountain of Exhaustion 1994–2024] (2022). *YermilovTsentr*. URL: <https://yermilovcentre.org/announcements/271/> [in Ukrainian].

11. Protas, M. (2022). Dekolonialnyi dyskurs ta global public art v ukrainskykh realiiakh [Decolonial Discourse and Global Public Art in Ukrainian Realities]. *Suchasne mystetstvo*, (18), 43–64 [in Ukrainian].

12. Publichna prohrama Ukrainskoho pavilionu na 59-y mizhnarodnii mystetskii vystavtsi Venetsiiskii bienale: Dekolonizatsiia mystetstva. Za mezhamy ochevydnoho [Public program of the Ukrainian pavilion at the 59th International Art Exhibition of the Venice Biennale: Decolonization of Art. Beyond the Obvious] (2022). *Ukrainskyi instytut*. Retrieved from <https://ui.org.ua/news/ukrainian-pavilion-at-la-biennale-di-venezia/> [in Ukrainian].

13. Ukraina na 59-y Venetsiiskii bienale [Ukraine at the 59th Venice Biennale] (2022). *Antykvart*. Retrieved from <https://antikvar.ua/ukrayina-59-venetsijskij-biyenale/> [in Ukrainian].

14. Filonenko, B. (2024). U «YermilovTsentr» vidkryvaietsia vystavka «Pavlo Makov. Fontan vysnazhennia 1994–2024» [The Yermilov Center opens the exhibition «Pavlo Makov. Fountain of Exhaustion 1994–2024»]. *Mitets*. Retrieved from <https://mitec.ua/u-yermilovcentri-vidkryvayetsya-vystavka-pavlo-makov-fontan-vysnazhennya-1994-2024/> [in Ukrainian].

15. Fontan vysnazhennia 1994–2024 [Fountain of Exhaustion 1994–2024]. *Makov Pavlo*. Retrieved from <https://www.makov.com.ua/ua/events/fountain-exhaustion-1994-2024> [in Ukrainian].

16. Yak proishlo vidkryttia ukrainskoho pavilionu na 59-mu Venetsiiskomu bienale [How was the opening of the Ukrainian pavilion at the 59th Venice Biennale]. *Elle*. Retrieved from <https://elle.ua/ludi/novosty/yak-proyshlo-vdkryttia-ukrainskogo-pavlyonu-na-59-omu-venecyskomu-bnale/> [in Ukrainian].